

# ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН І НАУКОВІ ПЕРСПЕКТИВИ

Михайло Глушко

УДК 911.3:39(477)“20”

У статті йдеться про низку важливих проблемних питань, що стосуються сучасного стану історико-етнографічного районування України. Найбільша проблема — відсутність етнографічного атласу України. Через це етнологи мають спиратися на інші надійні джерела — на Атлас української мови, особливо під час локалізації різних етнографічних одиниць та з'ясування їхніх суперечливих меж. Такими є південна і східна межі історико-етнографічної Волині. Залучивши результати досліджень провідних українських істориків, доведено, що південна і східна межі побутування волинських говірок наприкінці XIX — на початку XX ст., що їх встановили українські діалектологи, сформувалися вже в XV—XVIII ст. Тому й етнографічні межі історико-етнографічної Волині не можуть суттєво відрізнятися від меж поширення волинського діалекту.

**Ключові слова:** етнологія, Україна, історико-етнографічне районування, проблемні питання, Атлас української мови, історичні джерела, південна і східна межі історико-етнографічної Волині.

This article is dedicated to a chain of important problem issues concerning to the current state of historical and ethnographic division into districts of Ukraine. The absence of the Ethnographical Atlas of Ukraine is the largest problem. Therefore, the ethnologists have to base themselves on the other reliable sources — *The Ukrainian Language Atlas* — especially during the localization of various ethnographic units and identification of their disputable borders. The Southern and Eastern boundaries of the historical and ethnographic Volyn belong to this category. Attracting the corollaries of the research conducted by distinguished Ukrainian historians, it is proved that the Southern and Eastern borders of Volyn dialects usage in the late XIXth — early XXth centuries, established by Ukrainian dialectologists, have been formed already in the XV—XVIII centuries. That's why the ethnographic boundaries of the historical and ethnographic Volyn cannot be different significantly from the borders of Volyn dialect dissemination.

**Keywords:** Ethnology, Ukraine, historical and ethnographic zoning, problem issues, *The Ukrainian Language Atlas*, historical sources, Southern and Eastern boundaries of historical and ethnographic Volyn.

За роки незалежності проблемами історико-етнографічного районування України переймалися різні фахівці — етнологи, фольклористи, мистецтвознавці. Не минають її і сучасні українські лінгвісти. Утім, незважаючи на жваве зацікавлення етнографічним районуванням українських етнічних земель, кількість проблем, пов'язаних з локалізацією багатьох етнографічних одиниць та визначенням їхніх меж, ніскільки не поменшала, навпаки, вона значно збільшилася, про що вже неодноразово

була мова [4; 5]. Які це проблеми? Обмежимося найважливішими з них.

По-перше, і досі відсутня обґрунтована і визнана провідними фахівцями єдина схема історико-етнографічного районування України. Запропоновані дослідниками карти є, поки що, робочими, і вони потребують суттєвого удосконалення та уточнення.

По-друге, багато дослідників, які пропонують свої схеми історико-етнографічного районування України, спираються не на на-

лежні критерії та принципи його з'ясування, на достовірний фактографічний матеріал, а на власні суб'єктивні міркування, часто-густо заангажовані та упереджені.

По-третє, українські етнологи і досі не зуміли узгодити означення, з одного боку, типологічно однорідних, з другого, — різних за таксономічним рівнем розвитку явищ, що стосуються етнографічного розмаїття України.

По-четверте, розробляючи історико-етнографічне районування України, значна частина сучасників вживає у своїх працях адміністративно-територіальні, історико-політичні, географічні, етнографічні та інші назви частин етнографічної карти України, що, очевидно, ніяк не сприяє порозумінню між дослідниками.

По-п'яте, межі багатьох історико-етнографічних та етнографічних районів України дуже часто є умовними і не відображають історичних та культурно-побутових реалій минулого.

Серед наявних нині розробок етнографічного районування України найпопулярнішою є схема, яку свого часу (ще на початку 90-х років ХХ ст.) запропонував відомий український етнолог і фольклорист Роман Кирчів. Зокрема, ідеться про його підрозділ «Етнографічне районування України» [13]. Однак, обираючи цю схему за основу локалізації культурно-побутових явищ, сучасники ігнорують одне важливе зауваження автора: «Питання історико-етнографічного районування України розроблене на сьогодні лише в дуже загальних рисах — головню через недостатнє вивчення багатьох її регіонів і місцевостей. На основі наявних етнографічних матеріалів і даних інших українознавчих дисциплін, зокрема мовознавства (діалектології), історії, фольклористики, географії, запропоновано визначення передусім трьох просторово обширних регіонів України: Центрально-східного (точніше, Південно-східного), Північного (поліського) і Західного (Південно-західного), які, в свою чергу, поділяються на певні етнографічні райони і підрайони. Це районування поки що може бути запропоноване лише як певна робоча схема, яка потребує удосконалення і уточнення [курсив наш. — М. Г.]» [13, с. 57].

Абсолютно аналогічною є його «робоча схема» етнографічного районування України у двох наступних виданнях «Українського народознавства» [15; 16], а також у навчальному посібнику «Етнографія України» [12; 14]. Інакше кажучи, упродовж майже чверть століття вчений особисто не дбав про «удосконалення і уточнення» запропонованого раніше етнографічного районування України, що, мабуть, також не сприяло усуненню білих плям і проблемних питань.

Утім, на наше глибоке переконання, найбільше їх зумовила відсутність етнографічного атласу України. Саме із цієї причини українські етнологи, фольклористи та знавці народного мистецтва «приписують» чужим етнографічним групам невласливу їм локальну специфіку у сфері традиційної культури й побуту (у багатьох випадках), вигадують деякі етнографічні одиниці (наприклад, т. зв. Підгір'я [7]), штучно ділять один етнографічний район на декілька частин, переважно за адміністративно-територіальним критерієм (наприклад, у межах Західного Полісся виокремлюють т. зв. Волинське [17; 30], забуваючи, що на теренах сусідньої Рівненщини, до р. Горині, і досі побутують аналогічні за походженням та характером етнографічні явища).

На жаль, із сумом мусимо констатувати й інше: українські етнологи, на відміну від народознавців усіх географічних сусідів (угорців, словаків, поляків, білорусів та ін.), уже не будуть мати етнографічного атласу України. І не тільки тому, що підготовка відповідної наукової праці вимагає великих фахових зусиль і значних фінансових ресурсів, але й з об'єктивної причини — через безповоротну втрату багатьох компонентів і цілих комплексів традиційної культури, які побутували в минулому і могли стати фактографічною основою цього фундаментального дослідження. Загальновідомо, що межі історико-етнографічних та етнографічних районів, а заодно й історико-етнографічних регіонів, з плином часу змінюються — звужуються чи розширюються, усе залежить від конкретних історичних обставин. Позаяк регіональні особливості та локальну специфіку у сфері народної культури і побуту україн-

ців сучасні народознавці датують переважно кінцем XIX — початком XX ст., то й хронологічні межі етнографічних одиниць України здебільшого мають охоплювати також ці крайні дати. Те саме характерно для відповідних видань багатьох інших європейських народів, зокрема для Польського етнографічного атласу. Інколи автори вищезгаданого фундаментального видання датують деякі елементи і компоненти традиційної культури польського етносу серединою XIX ст., але лише тоді, коли достовірність етнографічних відомостей не викликає сумніву. В іншому випадку будь-які умовні знаки на етнографічних картах відсутні або підписи до них обов'язково супроводжує уточнення на зразок «ймовірно» [34; 35].

Загалом незаперечною достовірністю відзначаються лише ті картографічні матеріали, що їх науковці зібрали за заздалегідь розробленою програмою-запитальником і в стислі терміни. Так, Атлас української мови було укладено на основі діалектологічних матеріалів, зібраних українськими мовознавцями в 1949–1973 роках [28, с. 18], тобто впродовж чверть століття. Саме це первинне джерело нині найчастіше слугує лінгвістам майданчиком для наукових дискусій стосовно ступеня побутування і теренів поширення різних лінгвогеографічних та ареальних мовних явищ наприкінці XIX — у першій половині XX ст. Скажімо, важливим науковим здобутком сучасних діалектологів є збірник статей «Лінгвістичний атлас — від створення до інтерпретації», опублікований 2006 року в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України в серійному виданні «Діалектологічні студії». Окрім львівських мовознавців (Надії Осташ, Наталії Хібеби, Тетяни Ястремської), авторами цього видання є дослідники й інших лінгвістичних осередків України: Глухова (Володимир Куриленко), Житомира (Галина Гримашкевич), Запоріжжя (Тарас Шевченко), Києва (Людмила Дика, Галина Кобиренко, Олена Юсікова), Слов'янська (Лариса Тищенко), Ужгорода (Петро Лизанець), Чернівців (Костянтин Герман). До наукової дискусії українських діалектологів із проблем укладання й

інтерпретації результатів лінгвістичного атласу долучилася також велика когорта зарубіжних мовознавців — з Австрії (Міхаель Мозер), Білорусі (Олена Босак, Федір Клімчук, Ярослав Самуйлік, Іван Яшкін), Польщі (Януш Рігер, Єжи Сіроцюк), Росії (Марія Авдєєва, Мадіна Алексєєва, Олена Давидова) [27].

Отже, який вихід із ситуації, що сформувалася в українській етнології щодо етнографічного районування України? Очевидно, обрати компроміс — спертися на творчі здобутки фахівців суміжних гуманітарних знань. Як уже було зазначено, найбільших успіхів у сфері районування українських етнічних земель досягли українські діалектологи. Принаймні дані Атласу української мови можуть бути тим важливим підґрунтям, на основі якого можна встановити і менш-більш імовірні межі окремих етнографічних одиниць України. Тим паче, що повсякденна мова (наріччя, діалект, говір, говірки) є однією з головних підсистем (разом із традиційно-побутовою культурою та побутовою свідомістю) т. зв. етнічного шару культури. Це, звичайно, не означає, що скрізь і в усьому межі етнографічних одиниць (історико-етнографічних та етнографічних районів) будуть збігатися з межами поширення відповідних діалектів чи групи говірок, але водночас не можуть надто суттєво відрізнятися, хоча б тому, що кожна з них постанула як «продукт» довготривалих історичних процесів і змін. Спробуємо довести це на прикладі поширення південної і східної меж волинського діалекту, а заодно й окреслити південну та східну межі історико-етнографічної Волині.

Про проблеми їх визначення вже йшлося в одній з наших попередніх публікацій [6]. Тому тут обмежимося лише двома найважливішими тезами. Теза перша: за рідкісним винятком, окреслені науковцями межі історико-етнографічної Волині є дуже довільними і схематичними, що унеможливорює використання результатів їхньої наукової продукції під час нових досліджень. Деякі сучасні народознавці зовсім ігнорують конкретні межі цієї етнографічної одиниці, вживаючи лише загальники на кшталт: Волинь «визначається на півдні Поділ-

лям, на заході — Бугом, на сході — верхів'ям Ужа» [32, с. 516].

Теза друга: локалізуючи історико-етнографічну Волинь, більшість сучасних українських народознавців ототожнює її з «Волинською землею», «історичною Волинню» чи іншими історико-політичними утвореннями, що неприпустимо з погляду етнологічної науки, у чому пересвідчимося далі.

Нагадаємо, що за даними Атласу української мови південна межа волинського говору проходить приблизно по лінії: Белз — Мости Великі — Буськ — Золочів — Збараж — Красилів — Хмільник — Калинівка — Тетеїв [28, с. 60, 61]. По лінії Тетеїв — Ружин — Коростишів пролягає основна межа між південно-західним і південно-східним наріччями української мови [28, с. 40]. Словом, волинський діалект займає значно ширші терени, ніж уважає, наприклад, відомий фольклорист і літературознавець Віктор Давидюк [9, с. 3—4], а заодно й історико-етнографічна Волинь має охоплювати значно більшу площу, аніж її окреслює більшість сучасних українських етнологів [6, с. 111—117].

Зважаючи на таку широку географію поширення волинського діалекту наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст., цілком закономірно постають два ключові питання. Перше: що спричинило і коли волинські говірки поширилися на півдні Житомирщини та на північній окраїні сучасної Вінницької області? Друге: чому не збігаються межі поширення волинського діалекту і кордони «Волинської землі», з якою українські народознавці найчастіше ототожнюють історико-етнографічну Волинь? До речі, жоден з наших попередників не зіставляв межі цієї етнографічної одиниці з кордонами Волинської землі (Волинського князівства, Волинського воєводства, Волинської губернії) і, відповідно, не намагався довести авторські міркування незаперечними науковими аргументами. Тому доведеться це зробити нам, скориставшись науковим доробком сучасних українських провідних істориків, передовсім знавців адміністративно-територіального устрою України ХV—ХVІІІ ст.

Наші міркування про межі історичної Волині почнемо з княжого періоду, зокрема з доби існування Галицько-Волинського князівства. Як відомо, це князівство виникло в результаті об'єднання Галицького князівства з Волинським. Здійснив його Роман Мстиславич у 1199 році. Як стверджував Іван Крип'якевич, «кордон між Галичиною і Волинню залишав по галицькій стороні міста Любачів, Львів, Голі Гори, Пліснеськ, а по волинській — Белз, Бужськ, Крем'янець, Збараж, Тихомль. У такому приблизно вигляді він зберігся також у ХV—ХVІІІ ст. як межа Белзького і Волинського воєводств з Руським» [26, с. 16].

З 1340 року Галицько-Волинське князівство було об'єктом боротьби між Польським королівством і Великим князівством Литовським. Завершилася ця боротьба тим, що Галичина з Белзькою землею і Холмщиною опинилася в складі Польського королівства, а Волинь — під владою литовської династії. У середині ХV ст. Волинська земля втратила статус удільного князівства й остаточно перейшла до володінь Литовської держави. Як провінція Великого князівства Литовського вона становила більшу частину віддавна існуючої історичної області з однойменною назвою, за винятком західних і північно-західних земель — Белзького, Холмського, Ратенського та інших князівств. У 1566 році на цій території було утворене Волинське воєводство, яке проіснувало до 1795 року — третього поділу Речі Посполитої [3, с. 610; 24, с. 70, 107; 26, с. 110—115].

Найдавнішим «представницьким» документом, за яким визначено кордони історичної Волині, є «попис» від 1546 року. Саме на його основі відомий український історик Микола Крикун встановив, що кордон Волинської землі з Холмським повітом проходив уздовж правої притоки Прип'яті Циру впритул до м. Каменя-Каширського, а відтак у південно-західному напрямку попри волинські села Стару Вижву (нині — містечко Стара Вижівка Волинської обл.), Милянєвичі (нині — с. Милянєвичі Турійського р-ну Волинської обл.) та ін. [19, с. 42—43, карта «Волинське воєводство в

XVI–XVIII століттях»; 24, с. 75–76, карта «Волинське воєводство в XVI–XVIII ст.»].

На захід від волинського с. Крати (нині – с. Крать Турійського р-ну) починався кордон з Городельським повітом Белзького воєводства [8]. Звідси він простягався до волинського с. Устилугу (нині – м. Устилуг Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.) [19, с. 43; 24, с. 76], а далі – уздовж р. Західний Буг на південь – до Грубешівського анклаву – і знову вздовж Західного Бугу на південний схід. Не доходячи до м. Сокаля Белзького повіту, на великій відстані волинсько-белзький кордон ішов звивистою лінією на південний схід суходолом – між волинськими селами Милятином (нині – с. Милятин Іваничівського р-ну Волинської обл.), Шпиколосами (нині – с. Шпиколоси Сокальського р-ну Львівської обл.), Княжим (нині – с. Княже Сокальського р-ну) та Жоравниками (нині – с. Жоравники Горохівського р-ну Волинської обл.) і белзькими селами Скоморохами, Боб'ятином, Луцицями, Перв'ятичами, Переспую (нині – усі села Сокальського р-ну), Торками та Стояновом (нині – обидва села Радехівського р-ну Львівської обл.) [19, с. 43; 24, с. 76–77].

На південному сході Волинь була сусідкою Буського повіту Белзького воєводства – децю суходолом, децю Судилівкою до її впадіння у р. Стир, відтак уздовж Стиру – до впадіння до нього притоки Слонімки. На північний захід від волинського с. Сестратина (нині – с. Сестрятин Радивилівського р-ну Рівненської обл.) починався кордон Волинського воєводства з Львівським повітом Руського воєводства [19, с. 43–44; 24, с. 77]. Спершу він тягнувся частково вздовж р. Слонімки, а потім суходолом – між волинськими селами Опарипсами (нині – с. Опарипси Радивилівського р-ну), Ледуховом (нині – с. Лідихів Кременецького р-ну Тернопільської обл.), Крутневом (нині – с. Крутнів Кременецького р-ну), Лопушною (нині – с. Лопушне Кременецького р-ну) та Серетцем (нині – с. Серетець Зборівського р-ну Тернопільської обл.) і львівськими селами Конюховом

(нині – с. Конюшків Бродівського р-ну Львівської обл.), Бродами (нині – м. Броди), Черницею (нині – с. Черниця Бродівського р-ну), Дудином (нині – с. Дудин Бродівського р-ну), Ягнищем (на сьогодні села немає).

Від львівського с. Залозців (нині – смт Залізці Зборівського р-ну) лінія кордону проходила вдовж Серету до її правої притоки Глибокої [19, с. 44; 24, с. 77]. Тут починався волинсько-теребовельський кордон. Крайніми південними волинськими селами були Малишівці (нині – с. Малашівці Зборівського р-ну), Нижній Івачів (нині – с. Івачів Долішній Тернопільського р-ну), Охрімівці (нині – с. Охримівці Збаразького р-ну Тернопільської обл.), Волочиськ (нині – райцентр Волочиськ Хмельницької обл.). Натомість крайніми північними населеними пунктами Теребовельського повіту Руської землі були села Верхній Глибочок (нині – с. Великий Глибочок Тернопільського р-ну), Байківці (нині – с. Байківці Тернопільського р-ну), Черленів (нині – с. Чернелів-Руський Тернопільського р-ну) [19, с. 44; 24, с. 77].

З Подільським воєводством Волинь починала сусідити в районі «Пустоловського болота» – урочища на лівому березі р. Збруча, південніше Волочиська. Тут, у XVI ст., поставило подільське с. Постолювка (нині – с. Постолювка Гусятинського р-ну Тернопільської обл.). Звідси кордон Подільського воєводства з Волинською землею мав такий вигляд (із заходу на схід): подільські села Соломна (нині – с. Соломна Волочиського р-ну Хмельницької обл.), Видова (нині – с. Видава Волочиського р-ну), Чорний Острів (нині – с. Чорний Острів Хмельницького р-ну), джерело р. Бог (нині – р. Південний Буг), с. Митківці (нині – с. Митківці Летичівського р-ну Хмельницької обл.), с. Пилявці (нині – с. Пилява Старосинявського р-ну Хмельницької обл.) [19, с. 44; 20, с. 50–51, карта «Подільське воєводство в XV–XVIII ст.»]. Далі північний кордон Поділля проходив уздовж р. Ікви, а потім прямував до Сторожової могили, що лежала на Чорному шляху [24, с. 31]. У XVI–XVIII ст.

Чорний шлях розділяв Подільське і Київське воєводства — по північному кордону Хмельницького староства до «могили Гончарихи», яку М. Крикун вважає північно-східною окраїною Подільського воєводства [20, с. 52; 24, с. 31]. Між Сторожовою могилою і Гончарихою деякий період (у 60-х рр. XVI ст.) Чорний шлях розділяв також Волинське і Подільське воєводства [20, с. 55].

Згідно з писемними документами від 1680 року, крайніми південними волинськими селами (на кордоні з Подільським воєводством) були Канівка (нині — с. Канівка Волочиського р-ну), Бронівка (нині — с. Бронівка Волочиського р-ну), Видова (нині — с. Видава Волочиського р-ну), Третинники (нині — с. Трительники Волочиського р-ну), верхів'я р. Бог (Південний Буг; бере початок біля с. Холодець Волочиського р-ну), Зозулинці (нині — с. Великі Зозулинці Красилівського р-ну Хмельницької обл.), Пашутинці (нині — с. Пашутинці Красилівського р-ну), Берегелінці (нині — с. Берегелі Красилівського р-ну), Деркачі (нині — с. Деркачі Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.), Повербородинці (нині — с. Вербородинці Старокостянтинівського р-ну) [24, с. 48]. «На стику волостей Любарської і Чуднівської (київської) та Хмельницького староства знаходилися, як можна припустити на підставі не дуже виразної для даного місця джерельної інформації, — зазначив М. Крикун, — дві могили під спільною назвою Янчиха, мабуть на місці чи десь поблизу Сторожової могили. Звідси йшов кордон Поділля з Київським воєводством — уздовж Чорного шляху (північною межею Хмельницького староства) до могили Гончарихи, а від неї — до самого кордону України» [24, с. 48–49].

Східний кордон між Волинським і Київським воєводствами (раніше — між Волинською і Київськими землями) проходив з півночі на південь переважно уздовж р. Случ. На півночі він починався біля с. Кам'яного, яке належало до Київського воєводства і розміщувалося на правому березі цієї ріки. На півдні Случ розділяла Волинь і Київщину до місця, що знаходилося південніше м. Чорторії (нині —

с. Стара Чорторія Любарського р-ну Житомирської обл.) — десь поблизу м. Любара, що теж стоїть над Случчю. Звідси волинсько-київський кордон ішов суходолом до могили Гончарихи, відтинаючи для Волині південну частину Чуднівської волості [19, с. 50; 24, с. 88].

Отже, у XVI–XVIII ст. (до першого поділу Речі Посполитої — 1772 р.) південний кордон Волинського воєводства проходив приблизно такою лінією: р. Західний Буг північніше Сокаля — Милятин — Шпиколоси — Княже — Журавники — р. Судилівка — р. Стир — Сестрятин — Опарипси — Лідихів — Крутнів — Лопушне — Серетець — р. Серет — Малашівці — Івачів Долішній — Охримівці — Волочиск — Канівка — Бронівка — Видава — Трительники — верхів'я р. Південний Буг — Великі Зозулинці — Пашутинці — Берегелі — Деркачі — Вербородинці — Любар — Чорний шлях.

Зіставляючи її з південною межею поширення волинського діалекту наприкінці XIX — на початку XX ст., зауважуємо, що вони інколи не збігаються. В одних випадках волинський діалект побутував південніше від кордону колишнього Волинського воєводства (південно-західна частина Житомирської обл., північні райони Львівської обл.), в інших, навпаки, — північніше від цього кордону (північні терени Тернопільської обл.). Ще більші розбіжності спостерігаються між східним кордоном Волинського воєводства і східною межею поширення волинського діалекту. Нагадаємо, що волинсько-київський кордон проходив у XVI–XVIII ст. переважно р. Случ, тоді як основна східна межа волинського діалекту пролягала наприкінці XIX — на початку XX ст. по лінії Коростишів — Ружин — Тетеїв, тобто за десятки кілометрів від р. Случ. Інакше кажучи, волинський діалект побутував і побуває досі на тих землях, які ніколи не належали до Волинського воєводства (Волинської землі), або деяка їх частина перебувала в його складі лише тимчасово (один—два десятки років). Зокрема, на теренах таких сучасних адміністративно-територіальних одиниць України, як Романівський,

Чуднівський, Бердичівський, Житомирський, східна смуга Баранівського, південна частина Любарського, південна смуга Пулинського, південно-західна частина Черняхівського, західна смуга Коростишівського, Андрушівського та Ружинського районів Житомирської області, Козятинський, північно-західна смуга Погребищенського, північна частина Калинівського і Хмільницького районів Вінницької області. Усі разом вони становлять досить великий за площею територіальний масив<sup>1</sup>, щоб повсюдне побутування тут волинських говірок можна було вважати випадковим явищем.

На наше глибоке переконання, виявлене явище має конкретне історичне підґрунтя, джерела якого сягають пізнього середньовіччя та періоду раннього модерну. Йдеться про перебування українських земель у складі різних держав після їх захоплення чужинцями в XIV ст. Як відомо, Волинське і Київське воєводства опинилися в складі Великого князівства Литовського, Подільське, Руське і Белзьке воєводства — у складі Польського королівства. Після 1430-х років землі брацлавського Поділля теж були включені до складу Великого князівства Литовського. Належність різних українських земель до різних держав суттєво вплинула на міграційні процеси. Як аргументовано довів М. Крикун, до Люблінської унії 1569 року, коли виникла Річ Посполита, міщани й селяни мігрували лише в межах відповідно Польської корони і Литовської держави. Так, за наявними нині кам'янецькими земськими книгами, загальна кількість утікачів (ідеться лише про християнське населення) становило в першій половині XVII ст. 9502 родини, тобто не менше 40–50 тис. осіб [22, с. 341]. Однак, як засвідчують джерела, навіть через 50–100 років після укладення унії між Великим князівством Литовським і Польським королівством повну «байдужість» до Поділля проявляли мешканці північного сусіда — Волинського воєводства. Зокрема, за зазначений історичний період з Волинського воєводства (Кременецького повіту) на Поділля втекли лише 32 родини [22, с. 342–343], тобто менше 0,34 % від усіх — 9502 — родин. «Це наводить на думку, — на-

голосив М. Крикун, — що волиняни мали свій традиційний напрям втеч, який склався ще до Люблінської унії — східний, понад волинсько-подільською межею, яка до 1569 року збігалася з відповідною частиною кордону Польської держави і Великого князівства Литовського» [22, с. 344].

Місцем зіткнення Подільського, Київського і Брацлавського воєводств, згідно з актом розмежування Київського і Брацлавського воєводств від 18 листопада 1791 року, вважали «п'яту чи наріжник подільського урочища Гороцький Рох». У 1755 році це урочище було локалізоване «на схід від села Сміли [нині — с. Сміла Хмільницького р-ну. — М. Г.] на Чорному шляху — між віддаленими від шляху селом Уланівського староства Петриківцями [нині — с. Петриківці Хмільницького р-ну. — М. Г.] і містечком Київського воєводства Янушполем [нині — смт Івано-Піль Чуднівського р-ну Житомирської обл. — М. Г.]. Акт розмежування Київського і Брацлавського воєводств 1791 року також визнав урочище Гороцький Рох місцем зіткнення трьох воєводств» [19, с. 26; 24, с. 55].

На цьому історичному факті акцентуємо увагу навмисне, позаяк, прямуючи до Брацлавського воєводства, втікачі-волиняни, щоби не порушити державний кордон, мусили йти вздовж волинсько-подільської межі щонайменше до урочища Гороцький Рох (Ріг). Очевидно, частина селян і міщан «губилася» по дорозі, тобто залишалася жити на землях Київського воєводства, а частина доходила аж до брацлавського Поділля. Також не викликає сумніву і те, що міграційний рух утікачів з Волині теренами Київського і Брацлавського воєводств не був у формі «прямої дороги» чи охоплював заздалегідь визначену «смугу осілості». Інакше східні пасма ізоглос південно-західного наріччя, які на досліджуваних теренах представляє волинський діалект, не проходили б аж лінією Радомишль — Попільня — Сквиря — Ставище — Тальне — Новоукраїнка і далі на південь [28, с. 40].

Тісний історичний та етнокультурний зв'язок Волинського воєводства з Брацлавським підтверджують інші конкретні писем-

ні свідчення. Так, у королівському «Привілеї повернення Волинської землі Королівству Польському», виданому у травні 1569 року під час роботи Люблінського сейму, декілька разів фігурує цікаве за змістом уточнення: «земля Волинська, тобто воєводства Волинське і Брацлавське» [19, с. 53; 24, с. 94]. Сейм 1590 року назвав Брацлавське воєводство також «волинським» [19, с. 53; 24, с. 95].

Вплинули на процес поширення на східних і південно-східних теренах сучасної Житомирщини волинських говірок, а заодно й волинських за походженням явищ традиційно-побутової культури події кінця XVIII — початку XX ст. Як відомо, після другого поділу Речі Посполитої в 1793 році східна частина Волині відійшла до Російської імперії і стала називатися Заславським намісництвом із центром у м. Заславі (нині — м. Ізяслав Хмельницької обл.). Після третього поділу Польщі в 1795 році до Росії було приєднано також західну частину Волині (повіти Володимир-Волинський, Ковельський, більшу частину Луцького, Кременецького і Дубенського). У 1797 році утворили Волинську губернію, поділивши її на уїзди. У складі цієї губернії територію Волинського воєводства представляли уїзди Володимир-Волинський, Дубенський, Заславський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Острозький, Рівненський, Старокостянтинівський, частково — Новоград-Волинський [24, с. 108]. Іншу частину становили уїзди, які раніше не належали до історичної Волині, а саме: Житомирський, Овруцький і східна частина Новоград-Волинського [2]. Зрозуміло, у межах Волинської губернії міграційний рух також мав місце, що й виявилось в поширенні й утвердженні на південно-східних теренах цього адміністративно-територіального утворення волинських говірок та волинських етнографічних рис у повсякденній традиційно-побутовій культурі місцевого населення [1; 18; 29].

Натомість дещо інша ситуація виникла після першого поділу Речі Посполитої на заході Волинського воєводства. Зокрема, у 1772 році Австрія захопила південно-західну і частково західну частини Кременецького повіту з

містечками Збаражем, Черниховом (нині — с. Чернихів Зборівського р-ну) і Лешневом (нині — с. Лешнів Бродівського р-ну). Площа зайнятої австрійцями території сягала 1095 км<sup>2</sup>. Спершу вона належала до Кременецького, а потім — до Тернопільського і Бродівського дистриктів (округів), які перебували у складі Королівства Галіції і Лодомерії [24, с. 98]. Однак, як засвідчують етнографічні й мовознавчі (діалектологічні) дослідження, це не надто суттєво вплинуло на південну межу історико-етнографічної Волині. Так, Архип Данилюк провів південну межу Волині як «історико-етнографічної області» по лінії Угнів — Хлівчани — Любеля — Жовтанці — Буськ — Підкамінь — Вишнівець — Ланівці і далі в напрямку до верхів'я р. Случі [10, с. 10], тобто значно південніше, ніж простягалися волинські землі, які після трьох поділів Речі Посполитої опинилися в складі Російської імперії. Це ж підтверджують результати праці відомого львівського етнолога Романа Радовича, який на основі типових архітектурно-етнографічних особливостей житла українців Опілля (південних сусідів волинян) встановив, що північна межа опільського народного будівництва проходить «орієнтовно з заходу на схід по південних окраїнах Яворівського району, вище Львова, нижче Буська, Золочева — аж до Зборова» [31, с. 105–106]. Інакше кажучи, північніше від цієї умовної лінії вже лежать землі історико-етнографічної Волині.

Насамкінець треба з'ясувати, чому говірки волинського діалекту побутують у північних місцевостях сучасної Вінницької області, більша частина яких до Люблінської унії і після неї належала до Подільського воєводства. Як уже знаємо, у першій половині XVII ст. волинянці-втікачі оминали землі цього краю, прямуючи до Брацлавського воєводства через землі Київського воєводства. Однак ситуація докорінно змінилася на початку XVIII ст., після укладення 1699 року Карловицького миру, за яким Річ Посполита знову повернула собі землі Подільського воєводства. Як відомо, у 1672 році воно відійшло до Османської імперії за умовами Бучацького мирного договору. Перебування



понад чверть століття у складі Порти призвело до величезного спустошення Поділля та обезлюднення його території через військові дії, що велися тут під час турецького панування [25; 33]. Відтак польська шляхта всіляко заохочувала переселення на ці землі селян і міщан з інших воєводств Польсько-Литовської держави; і до середини XVIII ст. Подільське воєводство вже було відносно добре заселене [23].

Переселення з Руського, Белзького, Волинського та інших воєводств розпочалося і набрало розмаху відразу ж після звільнення Подільського воєводства від османського панування. Втікачі селилися на подільській землі скрізь, хоча спостерігалися і деякі особливості стосовно напрямків їхнього переміщення. Найкраще це засвідчує інвентар Меджибізької волості від 1717 року, який стосується розміщених у північній частині Летичівського повіту містечок Меджибіж, Слобода, Требухівці, Стара Сенява й Нова Сенява, Миколаїв, чотирьох хуторів і 22 сіл [21, с. 6]. Нині вони належить до різних районів Хмельницької області (Летичівського, Старосинявського, Хмельницького, Деражнянського та ін.). Інвентар Меджибізької волості 1717 року цінний передусім тим, що містить конкретні відомості про походження втікачів, які поселилися на її території. Зокрема, серед 1345 прихожих підданих у волості вихідці з Волинського воєводства становили 761 родину, тобто більшу частину. З них 341 родина походила з Кременецького повіту, 218 родин — з Луцького повіту, 24 родини — з Володимирського повіту [21, с. 15–16]. Вихідці з Волині становили більшість або їх було порівняно багато майже в усіх тогочасних поселеннях Меджибізької волості. Так, у с. Митківцях (нині — с. Митківці Летичівського р-ну) — 50 прихожих з 51 особи [11, с. 101–103], у с. Орлинцях (нині — с. Малі Орлинці Хмельницького р-ну) волиняни становили 26 прихожих із 38 осіб [11, с. 143–144], у с. Копачівці (нині — с. Копачівка Деражнянського р-ну) — 25 прихожих із 44 осіб [11, с. 157–159] тощо.

Усе сказане про властиві для Летичівського повіту Подільського воєводства міграційні

процеси в першій половині XVIII ст. дають нам підстави вважати, що аналогічні чи подібні явища спостерігалися і в сусідньому з ним повіті — Хмельницькому. Так чи інакше, але історичні джерела однозначно підтверджують цілком закономірну наявність великого відсотка волинських елементів у мовно-культурній спадщині населення північних районів сучасних Хмельницької і Вінницької областей, які в минулому належали до Подільського воєводства. Вони ж дають нам підстави і для загальних висновків щодо меж Волині як етнографічної одиниці.

Перше: основні терени побутування волинських говірок, які локалізували українські діалектологи, сформувалися вже в періоди пізнього середньовіччя і раннього модерну. Що найважливіше, південна межа поширення волинського діалекту наприкінці XIX — на початку XX ст. майже збігається з південним кордоном Волинського воєводства XV–XVIII ст. та східним маршрутом пересування волинян-утікачів, які прямували до Київського і Брацлавського воєводств на постійне місце проживання вздовж південного кордону Волинського воєводства. Східна межа побутування волинських говірок сформувалася внаслідок східного напрямку міграції селян і міщан Волинського воєводства та приєднання західної частини колишнього Київського воєводства до Волинської губернії наприкінці XVIII ст. Північні землі Подільського воєводства волиняни заселили в першій половині XVIII ст., після їх звільнення від панування Османської імперії.

Друге: зважаючи на достовірні результати сучасних українських діалектологів, а також окремих етнологів, вважаємо, що наприкінці XIX — на початку XX ст. східна межа історико-етнографічної Волині проходила по лінії: Старосільці — Коростишів — Андрушівка — Ружин — Дзюньків — Тетеїв. Південна межа цієї етнографічної одиниці сягала північних окраїн таких населених пунктів: Тетеїв — Погребище Друге — Калинівка — Хмельник — Стара Синява — Красилів — Волочиськ — Збараж — Зборів — Золочів — Глиняни — Запитів — Жовква — Рава Руська.

## Примітка

<sup>1</sup> За нашими підрахунками, площа лише п'яти основних адміністративних районів (Романівського, Чуднівського, Бердичів-

ського, Житомирського і Козятинського) цього територіального масиву становить 5391,1 км<sup>2</sup>.

## Джерела та література

1. Баглай М. В. Традиційна літня календарно-побутова обрядовість волинян: загальноукраїнські риси та локальні особливості : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2017. 20 с.
2. Верменич Я. В. Волинська губернія. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ, 2003. Т. 1 : А–В. С. 606.
3. Верменич Я. В. Волинське воєводство. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ, 2003. Т. 1 : А–В. – С. 610.
4. Глушко М. Етнографічне районування України: стан, проблеми, завдання (за матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ – початку ХХІ ст.) *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2009. Вип. 44. С. 179–214.
5. Глушко М. Етнографічне районування української Галичини (за матеріалами наукових досліджень ХІХ – початку ХХІ ст.). *Галичина: етнічна історія. Тематичний збірник статей*. Львів, 2008. С. 46–80.
6. Глушко М. Історико-етнографічна Волинь: локалізація, межі (за матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ – початку ХХІ ст.). *ІІІ Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на шляху творчого поступу»*. Луцьк, 17–19 травня 2006 р. Луцьк, 2007. Т. 1. С. 111–119.
7. Глушко М. Підгір'я – окрема етнографічна одиниця України? *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2013. Вип. 48. С. 299–318.
8. Гіль А. Церковна (парафіяльна) метрика Холмської православної єпархії на терені Белзького воєводства в ХVІ столітті. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 2000. Т. 240 : Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 376–395.
9. Давидюк В. Етнологічний нарис Волині за матеріалами експедиції Полісько-Волинського народознавчого центру «Волиняна–2003». Луцьк, 2005. 69 с.
10. Данилюк А. Волинь: пам'ятки народної архітектури. Луцьк, 2000. 99 с.
11. Інвентар Меджибізької волості 1717 року / [вид. підгот. М. Крикун]. Львів, 2009. 191 с.
12. Кирчів Р. Етнографічне районування України. *Етнографія України : навч. посібник* / [за ред. С. А. Макарчука]. Вид. 2-ге, перероб. і доп. Львів, 2004. С. 123–148.
13. Кирчів Р. Ф. Етнографічне районування України. *Українське народознавство : навч. посібник*. Львів, 1994. С. 56–78.
14. Кирчів Р. Ф. Етнографічне районування України. *Етнографія України : навч. посібник* / [за ред. С. А. Макарчука]. Львів, 1994. С. 120–146.
15. Кирчів Р. Ф. Етнографічне районування України. *Українське народознавство : навч. посібник* / [за заг. ред. С. П. Павлюка]. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ, 2004. С. 56–70.
16. Кирчів Р. Ф. Етнографічне районування України. *Українське народознавство : навч. посібник* / [за ред. С. П. Павлюка]. 3-тє вид., виправ. Київ, 2006. С. 56–70.
17. Кошіль Г. В. Житлово-господарське будівництво в селах Волинського Полісся в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2017. 20 с.
18. Кривенко А.-Д. О. Календарний пласт волинської демонології: світоглядні та обрядові прояви : автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2017. 22 с.
19. Крикун Н. Адміністративно-територіальне устроєство Правобережної України в ХV–ХVІІІ вв. Границы воеводств в свете источников. Киев, 1992. 150 с.
20. Крикун Н. Границы Подольского воеводства в ХV–ХVІІІ веках. Крикун Н. *Подільське воєводство у ХV–ХVІІІ століттях : статті і матеріали*. Львів, 2011. С. 37–82.
21. Крикун М. Інвентар Меджибізької волості 1717 року. *Інвентар Меджибізької волості 1717 року* / [вид. підгот. М. Крикун]. Львів, 2009. С. 3–26.
22. Крикун М. Кам'янецькі земські книги про міграції населення на українських землях у першій половині ХVІІ століття. Крикун Н. *Подільське воєводство у ХV–ХVІІІ століттях : статті і матеріали*. Львів, 2011. С. 331–347.
23. Крикун М. Г. Колонізація Подільського воєводства в першій половині ХVІІІ століття. *Укра-*

їнський історико-географічний збірник. Київ, 1972. Вип. 2. С. 115–135.

24. Крикун М. Кордони воєводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях. Львів, 2016. 304 с.

25. Крикун М. Стан заселеності Подільського воєводства наприкінці XVII століття. Крикун Н. *Подільське воєводство у XV–XVIII століттях : статті і матеріали*. Львів, 2011. С. 379–398.

26. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. Київ, 1984. 174 с.

27. Лінгвістичний атлас – від створення до інтерпретації. 6. Діалектологічні студії. Львів, 2006. 431 с.

28. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори. Київ, 1990. 164 с.

29. Пуківський Ю. Календарно-побутова обрядовість українців історико-етнографічної Волині. Монографія. Львів, 2015. 310 с.

30. Радович Р. Специфіка житлового будівництва на південному сході Волинського Полісся (за матеріалами Маневичького р-ну Волинської обл.). *Народознавчі зошити*. 2017. № 6. С. 1307–1322.

31. Радович Р. Традиційне сільське житло на Опіллі другої половини XIX – початку XX століть. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1995. Т. 230 : Праці Секції етнографії та фольклористики. С. 79–106.

32. Савчук Б. Українська етнологія. Івано-Франківськ, 2004. 559 с.

33. Kołodziejczyk D. Podole pod panowaniem tureckim: Ejealet Kameniecki. 1672–1699. Warszawa, 1994. 260 s.

34. Polski Atlas Etnograficzny. Warszawa, 1964. Zesz. 1. Karta 1–21. Mapa 1–57.

35. Polski Atlas Etnograficzny. Warszawa, 1974. Zesz. 5. Karta 128–160. Mapa 251–304.

## References

1. Bahlay M. (2017) *Tradycyina litnia kalendarno-pobutova obriadovist volynian: zahalno-ukrayinski rysy ta lokalni osoblyvosti* [Traditional Aestival Calendar and Everyday Rituals of the Volynians: All-Ukrainian Features and Local Peculiarities] (author's abstract of a thesis for obtaining Ph.D. in History). Lviv, 20 pp.

2. Vermenych Ya. (2003) Volynska huberniya [Volyn Governorate]. *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: u 10 t.* [The Encyclopedia of Ukrainian History: in 10 Volumes]. Kyiv, Vol. 1: A–B, p. 606.

3. Vermenych Ya. (2003) Volynske voyevodstvo [Volyn Voivodeship]. *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: u 10 t.* [The Encyclopedia of Ukrainian History: in 10 Volumes]. Kyiv, Vol. 1: A–B, p. 610.

4. Hlushko M. (2009) Etnohrafichne rayonuvannia Ukrayiny: stan, problemy, zavdannia (za materialamy naukovykh doslidzhen druhoyi polovyny XX – pochatku XXI st. [Ethnographic Zoning of Ukraine: Its State, Problems, and Tasks (After the Materials of Scientific Studies in the Mid-to-Late XXth to Early XXIst Centuries)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu* [Bulletin of the Lviv University] (Historical Series). Lviv, Issue 44, pp. 179–214.

5. Hlushko M. (2008) Etnohrafichne rayonuvannia ukrayinskoyi Halychyny (za materialamy naukovykh doslidzhen XIX – pochatku XXI st.) [Ethnographic Zoning of Ukrainian Halychyna (After the Materials of Scientific Studies through the XIXth to Early XXIst Centuries)]. *Halychyna: etnichna istoriya*

[Halychyna: An Ethnic History] (subject collection of articles). Lviv, pp. 46–80.

6. Hlushko M. (2007) Istoryko-etnohrafichna Volyn: lokalizatsiya, mezhi (za materialamy naukovykh doslidzhen druhoyi polovyny XX – pochatku XXI st.) [Historical and Ethnographic Volyn: Its Localization and Boundaries (After the Materials of Scientific Studies in the Mid-to-Late XXth to Early XXIst Centuries)]. *III Mizhnarodnyi naukovyi konhres ukrayinskykh istorykyv «Ukrayinska istorychna nauka na shliakhu tvorchoho postupu» (Lutsk, May 17–19, 2006)* [Proceedings of the IIIrd International Scientific Congress of Ukrainian Historians «Ukrainian Historical Science on the Path of Creative Advance»]. Lutsk, Vol. 1, pp. 111–119.

7. Hlushko M. (2013) Pidhirya – okrema etnohrafichna odynytsia Ukrayiny? [Is Pidhirya a Particular Unit of Ukraine?]. *Visnyk Lvivskoho universytetu* [Bulletin of the Lviv University] (Historical Series). Lviv, Issue 48, pp. 299–318.

8. Gil A. (2000) Tserkovna (parafiyalna) metryka Kholmokoyi pravoslavnoyi yeparkhiyi na tereni Belzkoho voyevodstva v XVI stolitti [A Parish Register of the Kholm Orthodox Eparchy on the Terrains of the XVIth-Century Belz Voivodeship]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* [Records of the Shevchenko Scientific Society] (Vol. 240: Proceedings of the Committee of Special (Auxiliary) Historical Disciplines). Lviv, pp. 376–395.

9. Davydiuk V. (2005) *Etnolohichnyi narys Volyni za materialamy ekspedytsiyi Polisko-Volynskoho*

*narodoznavchoho tsentru «Volyniana–2003»* [An Ethnological Essay on Volyn after the Materials of an Expedition of the Polissia-Volyn Ethnologic Centre «Volyniana–2003»]. Lutsk, 69 pp.

10. Danyliuk A. (2000) *Volyn: pamyatky narodnoyi arkhitektury* [Volyn: Monuments of Folk Architecture]. Lutsk, 99 pp.

11. Krykun M. (comp.) (2009) *Inventar Medzhybizkoyi volosti 1717 roku* [A 1717 Inventory of Medzhybizh Volost]. Lviv, 191 pp.

12. Kyrchiv P. (2004) *Etnohrafichne rayonuvannia Ukrayiny* [Ethnographic Zoning of Ukraine]. *Etnohrafiya Ukrayiny* [The Ethnography of Ukraine] (tutorial) (2nd recast and supplemented edition) (edited by S. Makarchuk). Lviv, pp. 123–148.

13. Kyrchiv P. (1994) *Etnohrafichne rayonuvannia Ukrayiny* [Ethnographic Zoning of Ukraine]. *Ukrayinske narodoznavstvo* [The Ukrainian Ethnology] (tutorial). Lviv, pp. 56–78.

14. Kyrchiv P. (1994) *Etnohrafichne rayonuvannia Ukrayiny* [Ethnographic Zoning of Ukraine]. *Etnohrafiya Ukrayiny* [The Ethnography of Ukraine] (tutorial) (edited by S. Makarchuk). Lviv, pp. 120–146.

15. Kyrchiv R. (2004) *Etnohrafichne rayonuvannia Ukrayiny* [Ethnographic Zoning of Ukraine]. *Ukrayinske narodoznavstvo* [The Ukrainian Ethnology] (tutorial) (generally edited by S. Pavliuk) (2nd recast and supplemented edition). Lviv, pp. 56–70.

16. Kyrchiv R. (2006) *Etnohrafichne rayonuvannia Ukrayiny* [Ethnographic Zoning of Ukraine]. *Ukrayinske narodoznavstvo* [The Ukrainian Ethnology] (tutorial) (generally edited by S. Pavliuk) (3rd revised edition). Lviv, pp. 56–70.

17. Koshil H. (2017) *Zhytlovo-hospodarske budivnytstvo v selakh Volynskoho Polissia v druhyi polovyni XX – na pochatku XXI stolittia* [Housing Construction in Villages of Volynian Polissia in the Mid-to-Late XXth to Early XXIst Centuries] (author's abstract of a thesis for obtaining Ph.D. in History). Kyiv, 20 pp.

18. Kryvenko A.-D. (2017) *Kalendarnyi plast volynskoyi demonolohiyi: svitohliadni ta obriadovi proyavy* [The Calendar Stratum in Volynian Demonology: Outlook and Ritual Manifestations] (author's abstract of a thesis for obtaining Ph.D. in History). Lviv, 22 pp.

19. Krikun N. (1992) *Administrativno-territorialnoye ustroystvo Pravoberezhnoy Ukrainy v XV–XVIII vv. Granitsy voyevodstv v svete istochnikov* [Administrative-Territorial System of Right-Bank Ukraine in the XVth to XVIIIth Centuries. Boundaries of Voivodeships in the Light of Sources]. Kyiv, 150 pp.

20. Krikun N. (2011) *Granitsy Podolskogo voyevodstva v XV–XVIII vekah* [Boundaries of the Podolian Voivodeship in the XVth to XVIIIth

Centuries]. *Podilske voyevodstvo u XV–XVIII stolittiakh* [Podolian Voivodeship in the XVth to XVIIIth Centuries] (articles and materials). Lviv, pp. 37–82.

21. Krykun M. (2009) *Inventar Medzhybizkoyi volosti 1717 roku* [A 1717 Inventory of Medzhybizh Volost]. *Inventar Medzhybizkoyi volosti 1717 roku* [A 1717 Inventory of Medzhybizh Volost] (compiled by M. Krykun). Lviv, pp. 3–26.

22. Krykun M. (2011) *Kamyanetski zemski knyhy pro mihratsiyi naseleennia na ukrayinskykh zemliakh u pershiy polovyni XVII stolittia* [Kamyanets Zemstvo Registers on Population Shifts on Ukrainian Lands in the Early-to-Mid-XVIIth Century]. *Podilske voyevodstvo u XV–XVIII stolittiakh* [Podolian Voivodeship in the XVth to XVIIIth Centuries] (articles and materials). Lviv, pp. 331–347.

23. Krykun M. (1972) *Kolonizatsiya Podilskoho voyevodstva v pershiy polovyni XVIII stolittia* [Colonization of the Podolian Voivodeship in the Early-to-Mid-XVIIIth Century]. *Ukrayinskyi istoryko-geohrafichniy zbirnyk* [The Ukrainian Historical and Geographic Collection]. Kyiv, Issue 2, pp. 115–135.

24. Krykun M. (2016) *Kordony voyevodstv Pravoberezhnoy Ukrainy u XVI–XVIII stolittiakh* [Boundaries of the Right-Bank Ukraine Voivodeships in the XVIth to XVIIIth Centuries]. Lviv, 304 pp.

25. Krykun M. (2011) *Stan zaselenosti Podilskoho voyevodstva naprykintsi XVII stolittia* [A Level of Population of the Podolian Voivodeship in the Late XVIIth Century]. *Podilske voyevodstvo u XV–XVIII stolittiakh* [Podolian Voivodeship in the XVth to XVIIIth Centuries] (articles and materials). Lviv, pp. 379–398.

26. Krypyakevych I. (1984) *Halytsko-Volynske kniazivstvo* [The Principality of Halychyna-Volyn]. Kyiv, 174 pp.

27. (2006) *Linhvistychnyi atlas – vid stvorennia do interpretatsiyi. 6. Dialektolohichni studiyi* [Linguistic Atlas: From Its Inception to Interpretation. 6. Dialectological Studies]. Lviv, 431 pp.

28. Matviyas I. (1990) *Ukrayinska mova i yiyi hovory* [Ukrainian Language and Its Dialects]. Kyiv, 164 pp.

29. Pukivskiy Yu. (2015) *Kalendarno-pobutova obriadovist ukrayintsiv istoryko-etnohrafichnoyi Volyni* [Calendar and Everyday Rituals of Historical and Ethnographic Volyn' Ukrainians] (monograph). Lviv, 310 pp.

30. Radovych R. (2017) *Spetsyfika zhytlovoho budivnytstva na pivdenomu skhodi Volynskoho Polissia (za materialamy Manevtytskoho r-nu Volynskoyi obl.)* [Specificity of Housing Construction in South-Eastern Volynian Polissia (After the Materials of Manevychi District, Volyn Region)].

*Narodoznavchi zoshyty* [The Ethnological Notebooks], № 6, pp. 1307–1322.

31. Radovych R. (1995) Tradytsiynе silske zhytlo na Opilli druhoyi polovyny XIX – pochatku XX stolit [Traditional Rural Dwelling in Opillia of the Mid-to-Late XIXth to Early XXth Centuries]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* [Proceedings of the Shevchenko Scientific Society]. Lviv, Vol. 230: Papers of Ethnography and Folklore Studies Section, pp. 79–106.

32. Savchuk B. (2004) *Ukrayinska etnolohiya* [The Ukrainian Ethnology]. Ivano-Frankivsk, 559 pp.

33. Kołodziejczyk D. *Podole pod panowaniem tureckim: Ejealet Kameniecki. 1672–1699*. Warszawa, 1994. 260 s.

34. *Polski Atlas Etnograficzny*. Warszawa, 1964. Zesz. 1. Karta 1–21. Mapa 1–57.

35. *Polski Atlas Etnograficzny*. Warszawa, 1974. Zesz. 5. Karta 128–160. Mapa 251–304.

### Summary

The author of the article raises a chain of important problem issues concerning to the current state of historical and ethnographic division into districts of Ukraine. The absence of the Ethnographical Atlas of Ukraine is the largest problem. Therefore, the ethnologists have to base themselves on the other reliable sources – *The Ukrainian Language Atlas* – especially during the localization of various ethnographic units and identification of their disputable borders. The Southern and Eastern boundaries of the historical and ethnographic Volyn belong to this category.

According to *The Ukrainian Language Atlas*, the Southern borderline of Volyn dialect is located approximately on the line Belz – Mosty Velyki – Busk – Zoločiv – Zbarazh – Krasyliv – Khmilnyk – Kalynivka – Teteyiv; the Eastern border is over Teteyiv – Ruzhyn – Korostyshiv.

According to the ancient written sources, the territory of Volyn dialects circulation, localized by Ukrainian dialectologists, has been formed mainly in the XV–XIX centuries. Thus, the Southern boundary of Volyn dialect circulation in the late XIXth – early XXth centuries corresponds nearly with the Southern border of Volynian Voivodeship in the XV–XVIII centuries and the Southern route of the refugees from Volyn, who have bent their steps to Kyiv and Bratslav Voivodeships for permanent residence. In particular, lower middle class citizens and peasants of Volynian Voivodeship have migrated to the East using a traditional route, created before the Lublin Union (1569) – above the Volhynian and Podillia borderline. The Eastern boundary of Volyn dialects circulation has appeared as a result of Volynians migration in this direction and the joining of the Western part of the former Kyiv Voivodeship to the Volhynian Province in the late XVIIIth century. After the historical sources, the Northern territories of Podillia Voivodeship have been colonized by Volynians in the first half of the XVIII century after the liberation of these territories from the Ottoman Empire supremacy (1699).

Taking into consideration the marked historical circumstances and also the trustworthy scientific corollaries of current Ukrainian dialectologists and certain ethnologists, the author considers that in the late XIXth – early XXth centuries the Eastern boundary of historical and ethnographic Volyn has been located on the line Starosiltsi – Korostyshiv – Andrushivka – Ruzhyn – Dziunkiv – Teteyiv. The Southern borderline of this ethnographic unit has reached the Northern outskirts of Teteyiv – Pohrebyshe Druhe – Kalynivka – Khmilnyk – Stara Syniava – Krasyliv – Volochysk – Zbarazh – Zboriv – Zoločiv – Hlyniany – Zapytiv – Zhovkva – Rava Ruska.

**Keywords:** Ethnology, Ukraine, historical and ethnographic zoning, problem issues, *The Ukrainian Language Atlas*, historical sources, Southern and Eastern boundaries of historical and ethnographic Volyn.